

ks. Waldemar Turek

KTO TRWA W MIŁOŚCI

(1 J 4,16)

Pierwszy List św. Jana Apostoła
w ujęciu wybranych pisarzy łacińskich
okresu patrystycznego

Wydawnictwo WAM
Kraków 2009

© Wydawnictwo WAM, 2009

Korekta
Dariusz Godoś

Projekt okładki
Andrzej Sochacki

ISBN 978-83-7505-422-4

NIHIL OBSTAT. Przełożony Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego
ks. Wojciech Ziółek SJ, prowincjał, Kraków, 29 maja 2009 r., l.dz. 222/09.

WYDAWNICTWO WAM
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków
tel. 012 62 93 200 • faks 012 42 95 003
e-mail: wam@wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY
tel. 012 62 93 254-256 • faks 012 43 03 210
e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

Zapraszamy do naszej
KSIĘGARNI INTERNETOWEJ
<http://WydawnictwoWAM.pl>
tel. 012 62 93 260 • faks 012 62 93 261

Drukarnia Wydawnictwa WAM
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

wydawnictwowam.pl

SPIS TREŚCI

WSTĘP	7
Rozdział 1	
„TO WAM OZNAJMIAMY, CO BYŁO OD POCZĄTKU” (1 J 1, 1)	15
1.1. Autor, gatunek literacki i struktura <i>Prima Ioannis</i>	15
1.2. Recepcja <i>Prima Ioannis</i> w chrześcijańskiej literaturze greckiej dwóch pierwszych wieków	22
1.3. Wersja <i>Prima Ioannis</i> czytana w pierwszych wiekach chrześcijaństwa	26
1.4. Starożytni autorzy łacińscy komentujący <i>Prima Ioannis</i>	31
1.4.1. Św. Augustyn: <i>Homilie na Pierwszy List św. Jana</i>	33
1.4.2. Pseudo-Hilary z Arles: <i>Komentarz do siedmiu Listów katolickich</i>	38
1.4.3. Św. Beda Czcigodny: <i>Komentarz do siedmiu Listów katolickich</i>	42
Rozdział 2	
„BÓG JEST ŚWIATŁOŚCIĄ” (1 J 1, 5)	47
2.1. „Co ujrzeliśmy własnymi oczami” (1 J 1, 1)	47
2.2. „Bóg jest światłością” (1 J 1, 5)	52
2.3. „Chodzimy w ciemności” (1 J 1, 6)	59
2.4. „Jeżeli wyznajemy nasze grzechy” (1 J 1, 9)	65
2.5. „Mamy rzecznika u Ojca” (1 J 2, 1)	69
2.6. „Po tym właśnie poznajemy, że jesteśmy w Nim” (1 J 2, 6)	77
2.7. „Ciemności ustępują” (1 J 2, 8)	80
2.8. „Pożądliwość ciała, pożądliwość oczu i pycha tego życia” (1 J 2, 16)	85
2.9. „Dzieci, jest już ostatnia godzina” (1 J 2, 18)	88
Rozdział 3	
„JESTEŚMY DZIEĆMI BOŻYMI” (1 J 3, 2)	96
3.1. „Zostaliśmy nazwani dziećmi Bożymi” (1 J 3, 1)	96
3.2. „Będziemy do Niego podobni” (1 J 3, 2)	103

3.3. „Kto pokłada w Nim tę nadzieję” (1 J 3, 3)	110
3.4. „Ktokolwiek narodził się z Boga, nie grzeszy” (1 J 3, 9)	122
3.5. „O co prosić będziemy, otrzymamy od Niego” (1 J 3, 22)	132
Rozdział 4	
„KTO TRWA W MIŁOŚCI, TRWA W BOGU” (1 J 4, 16)	143
4.1. „Bóg jest miłością” (1 J 4, 8)	143
4.2. „W miłości nie ma lęku” (1 J 4, 18)	153
4.3. „Każdy, kto wierzy, że Jezus jest Mesjaszem, z Boga się narodził” (1 J 5, 1)	164
4.4. „Grzech, który sprowadza śmierć” (1 J 5, 16)	173
ZAKOŃCZENIE	178
BIBLIOGRAFIA	184
1. Źródła	184
1.1. <i>Biblijne</i>	184
1.2. <i>Patrystyczne</i>	184
2. Opracowania ogólne	186
3. Opracowania szczegółowe	187
WYKAZ SKRÓTÓW	194
INDEKS BIBLIJNY	195
INDEKS TEMATYCZNY	198

WSTĘP

Pierwszy List św. Jana Apostoła nie cieszył się u autorów okresu paterystycznego zainteresowaniem tak dużym jak Ewangelie, Dzieje Apostolskie, Listy św. Pawła Apostoła czy Apokalipsa. Do wyjątków należą ci chrześcijańscy pisarze starożytni, którzy poświęcili Pierwszemu Listowi św. Jana Apostoła oddzielne dzieła.

Św. Augustyn wygłosił w okresie wielkanocnym 414 r. dziesięć *Homilii na Pierwszy List św. Jana*¹. Kasjodor napisał w VI w. *Komentarz do Listów Apostołów*². Szkot Anonim jest autorem *Komentarza do Listów katolickich*, napisanego w drugiej połowie wieku VII³. Inny *Komentarz do siedmiu Listów katolickich* został przypisany błędnie przez pierwszego wydawcę św. Hilaremu z Arles⁴; dzieło ma charakter wyjaśnień moralnych, zawiera też sporo wywodów związanych z tematami poruszonymi przez autora *Prima Ioannis*. Dzisiaj uważa się, że *Komentarz*, którego autora określa się jako Pseudo-Hilary z Arles, powstał w drugiej połowie VII w.⁵. Natomiast św. Beda Czcigodny jest autorem *Komentarza do siedmiu Listów katolickich*, napisanego na początku VIII w., czytanego i przepisywanego potem chętnie przez Zachód karoliński i pokaroliński⁶.

¹ Zob. AUGUSTYN, *Homilie na Pierwszy List św. Jana*, NBA 24, s. 1636-1854, PSP 15/2, s. 381-502.

² Zob. KASJODOR, *Komentarz do Listów Apostołów*, PL 70, kol. 1321-1380.

³ Zob. SZKOT ANONIM, *Komentarz do Listów katolickich*, CCL 108B, s. 3-50.

⁴ Zob. PSEUDO-HILARY Z ARLES, *Komentarz do siedmiu Listów katolickich*, CCL 108B, s. 53-124.

⁵ Zob. G.R. EVANS (a cura di), *Inghilterra, Irlanda, Germania*, w: A. DI BERARDINO (a cura di), *Patrologia, 4. Dal Concilio di Calcedonia (451) a Beda. I Padri latini*, Genova 1996, s. 469.

⁶ Zob. BEDA CZCIGODNY, *Komentarz do siedmiu Listów katolickich*, CCL 121, s. 181-342.

Na marginesie można tu wspomnieć, że nie dysponujemy żadnym komentarzem Orygenesza do Pierwszego Listu św. Jana Apostoła. Fragment pisma *In Primam Ioannis*, który znajduje się w dziele powstałym po śmierci św. Maksyma Wyznawcy i który został przejęty przez Dydyma, mógłby nasuwać myśl o jakimś komentarzu napisanym przez Orygenesza do dzieła Janowego, w rzeczywistości jednak chodzi o część prologu *Komentarza do Pieśni nad Pieśniami*⁷.

Temat teologicznej interpretacji Pierwszego Listu św. Jana Apostoła u autorów łacińskich okresu patrystycznego domaga się kilku refleksji wstępnych, przede wszystkim samego uzasadnienia potrzeby jego omówienia, odwoływania się do Listu w okresie poprzedzającym narodziny chrześcijańskiej literatury łacińskiej oraz aktualnego stanu badań dotyczących *Prima Ioannis*.

Już prawie od trzydziestu lat organizowane są rokrocznie w Turcji sympozja poświęcone dwom wielkim postaciom wczesnego chrześcijaństwa, apostołom Janowi i Pawłowi. Bibliści, archeolodzy, patrolodzy i historycy teologii gromadzą się w Tarsie lub w Efezie, by omawiać rozliczne kwestie związane z pismami tych dwóch filarów pierwotnego Kościoła. Wygłoszono w sumie setki referatów poświęconych niekiedy kilku słowom, jednemu zwrotowi, drobnemu – wydawać by się mogło – zagadnieniu związanemu z tym, co oni napisali w swoich dziełach. Opublikowanych zostało w sumie ponad dwadzieścia tomów, w których podjęto wiele zagadnień związanych z autorami okresu patrystycznego. Jest bowiem rzeczą znaną, że myśl patrystyczna opierała się w sposób szczególny na Piśmie Świętym; co więcej, biorąc pod uwagę rozliczne komentarze i homilie napisane przez Ojców Kościoła, łatwo dostrzec, że znaczna ich część dotyczy właśnie pism Janowych i Pawłowych.

Gdy chodzi o *opus Ioannis*, analizowano na wspomnianych sympozjach przede wszystkim czwartą Ewangelię, odróżniającą się

⁷ Zob. B. STUDER, *Origene e la Prima Lettera di Giovanni*, w: L. PADOVESE (a cura di), *Atti del VI Simposio di Efeso su S. Giovanni Apostolo* (= *Turchia: la Chiesa e la sua storia* 11), Roma 1996, s. 223.

w znacznym stopniu od pozostałych trzech opisów życia i działalności Chrystusa. Sporo referatów poświęcono też bardzo złożonej Księdze Apokalipsy, podejmując próby wyjaśnienia wielu użytych tam tajemniczych wyrażań, znaków i symboli. Stosunkowo rzadko natomiast prezentowano odczyty o Listach Janowych, które, podobnie jak to działo się w historii, pozostają w cieniu dwóch wyżej wymienionych pism Apostoła.

Na Drugim Sympozjum Efeskim, jakie miało miejsce w dniach od 13 do 15 maja 1991 r., B. Studer zajął się duchowością Janową w pismach św. Augustyna, analizując *Homiletyczny wykład Pierwszego Listu św. Jana Apostoła*. Autor motywował swoje zainteresowanie wymiarem praktycznym i moralnym pisma Janowego; Apostoł, zamierzając ukazać, w jaki sposób prawdziwy chrześcijanin powinien przeżywać swoją wiarę w tajemnicę Wcielenia, ukazuje Boga jako Światło, które wyklucza wszelkie ciemności, i jako Miłość, która wymaga odpowiedniego stosunku do bliźniego⁸. Odnosząc się następnie w sposób szczególny do centralnego stwierdzenia św. Jana: „Bóg jest miłością” (1 J 4, 8; 4, 16), B. Studer ukazuje, jak bardzo owa definicja stała się doniosła dla samego św. Augustyna i wielu innych autorów wczesnego chrześcijaństwa. Studer analizuje cechy miłości Boga do człowieka, jej darmowość i powszechność, jak też opisuje ludzką odpowiedź na ten boski dar. Kończy artykuł analizą poświęconą miłości chrześcijańskiej w Kościele starożytnym.

W czasie tego samego sympozjum V. Grossi przedstawił niektóre uwagi dotyczące obecności literatury Janowej w rzymskiej wspólnoty kościelnej pierwszych wieków. Jest to interesująca próba syntezy,

⁸ B. STUDER, *Spiritualità giovannea in Agostino. Osservazioni sul commento agostiniano sulla Prima Ioannis*, w: L. PADOVESE (a cura di), *Atti del II Simposio di Efeso su S. Giovanni Apostolo* (= Turchia: la Chiesa e la sua storia 3), Roma 1992, s. 74: „Questa lettera si distingue dal quarto evangelo per il suo indirizzo piuttosto pratico e morale. Intendendo dimostrare come il vero cristiano deve vivere la sua fede nel mistero dell'incarnazione, Giovanni vi presenta Dio come luce che esclude tutte le tenebre e come amore che richiede la carità fraterna”.

która jednak bierze pod uwagę przede wszystkim czwartą Ewangelię i Apokalipsę. V. Grossi analizuje źródła literackie Kościoła w Rzymie i w Azji Mniejszej, niektóre dane odnoszące się do pism Janowych oraz ich recepcję we wspólnotach kościelnych. Podsumowując analizę, dochodzi do wniosku, że Ewangelia św. Jana napotykała na znaczne trudności w środowisku ortodoksyjnym, przede wszystkim na poziomie doktrynalnym, z tej racji, że chętnie posługiwali się nią bardzo uczeni gnostycy aleksandryjscy, jak i niektóre wspólnoty judeochrześcijańskie w Azji Mniejszej⁹.

Temat Pierwszego Listu św. Jana Apostoła w teologii pierwszych wieków powrócił w czasie Szóstego Sympozjum Efeskiego, jakie miało miejsce w dniach 12-14 maja 1996 r., w dwóch referatach. W pierwszym z nich piszący te słowa analizował użycie pisma Janowego w teologicznej myśli Tertuliana, głównie w polemice antymonarchiańskiej, w koncepcji nadziei oraz w tekstach o treści moralnej proponujących ważny z punktu widzenia teologii moralnej podział grzechów. Tertulian został ukazany jako pierwszy myśliciel okresu patrystycznego, który próbował ustalić konsekwencje chrystologiczne oraz trynitarne, wynikające z Ewangelii według św. Jana Apostoła, odwołując się jednocześnie do znaczących tekstów *Prima Ioannis*, w którym Apostoła ukazuje rozróżnienie między Osobami Trójcy, co skrzętnie wykorzystywane jest przez Tertuliana w polemice antymonarchiańskiej¹⁰.

⁹ V. GROSSI, *Nota d'insieme sulla presenza della Letteratura Giovannea nella Chiesa di Roma dei primi secoli*, w: L. PADOVESE (a cura di), *Atti del II Simposio di Efeso*, dz. cyt., s. 109: „Il Vangelo di Giovanni divenne il più difficile da recepire nell'ambito dell'ortodossia, soprattutto sul piano dottrinale, data l'utilizzazione che ne fecero i dotti gnostici alessandrini e le peculiarità delle tradizioni dei giudeo-cristiani quartodecimani dell'Asia Minore”. Zob. także niektóre opracowania traktowane już niemal jako klasyczne, dotyczące obecności literatury Janowej w epoce patrystycznej: C. K. BARRET, *The Gospel according to St. John*, London 1955; T.E. POLLARD, *Johannine Christology and the Early Church*, Cambridge 1970; S. A. PANIMOLLE, *L'Evangelista Giovanni*, Roma 1985.

¹⁰ W. TUREK, *La Prima Lettera di Giovanni negli scritti di Tertulliano*, w: L. PADOVESE (a cura di), *Atti del VI Simposio di Efeso*, dz. cyt., s. 212: „Tertulliano risulta il primo autore che tenta di concordare le implicazioni cristologiche e trinitarie del Vangelo di Giovanni, servendosi nel contempo di alcuni significativi brani della prima Lettera, in

W drugim referacie dotyczącym Pierwszego Listu św. Jana Apostoła w teologii okresu patrystycznego, zaprezentowanym na Szóstym Sympozjum Efeskim, wspomniany już B. Studer omawiał zagadnienia użycia pisma Janowego przez Orygenesusa. Nawet jeśli egzegeta aleksandryjski nie napisał oddzielnego komentarza do *Prima Ioannis*, wielokrotnie się do niej odwoływał (trzydzieści razy w *De principiis*, siedemnaście w *Contra Celsum*)¹¹. Co więcej, autor, analizując dokładnie tematy teologiczne omawiane przez Orygenesusa odwołującego się do Pierwszego Listu św. Jana Apostoła (Bóg jako Światło, Chrystus Obrońca, adopcja synowska, Bóg jako Miłość), dochodzi do wniosku, że pozwalają one ukazać w większym stopniu Orygenesusa jako teologa opierającego się na Biblii, co stanowi argument przeciwko tym wszystkim, którzy dostrzegają w Orygenesie myśliciela bardzo uzależnionego od filozofii hellenistycznej. Orygenes – według Studera – zajmował się nie tylko *Logosem*, nazywanym również, zgodnie z tradycją biblijną, Mądrością, i nie tylko Słowem, źródłem poznania; odwołując się właśnie do Pierwszego Listu św. Jana Apostoła, ukazywał rolę miłości w życiu codziennym chrześcijanina w odniesieniu do Boga i bliźniego¹².

Wzmiankowane wyżej studia podejmują tematykę teologicznego wykorzystania Pierwszego Listu św. Jana Apostoła u niektórych wybranych autorów okresu patrystycznego. Czynią to jednak w sposób wybiórczy, ograniczając się do wybranych aspektów. Niektóre inne opracowania ostatnich dziesięcioleci, nawet jeśli w założeniu dotyczą nie tylko Listu Janowego, podają cenne dane odnośnie do obecności *Prima Ioannis* w dwóch pierwszych wiekach chrześcijaństwa; dostrzega się jednak potrzebę szerszego spojrzenia na zagadnienie recepcji

cui l'Apostolo dimostra la distinzione tra le persone della Trinità, usata anche dallo scrittore africano nella polemica antimonarchiana”.

¹¹ Zob. B. STUDER, *Origene e la Prima Lettera di Giovanni*, dz. cyt., s. 223.

¹² *Tamże*, s. 236: „Ebbe anche la premura di ricordare alla sua gente la kenosi del figlio della carità in cui Dio ha iniziato la sottomissione di tutte le cose e in cui terminerà la storia del suo amore nella restaurazione universale”.

tego dzieła św. Jana apostoła w teologii okresu patrystycznego, zwłaszcza w odniesieniu do autorów języka łacińskiego.

Celem niniejszego studium jest analiza teologicznej recepcji Pierwszego Listu św. Jana Apostoła w chrześcijaństwie łacińskim okresu patrystycznego. Chodzi głównie o próbę odpowiedzi na kilka podstawowych pytań. Interesuje nas przede wszystkim wyodrębnienie tematów teologicznych poruszanych przez wczesnochrześcijańskich pisarzy łacińskich odwołujących się do *Prima Ioannis*. W jaki sposób, od strony metodologicznej, pismo Janowe było wykorzystywane w teologicznej refleksji pierwszych wieków? Które fragmenty Pierwszego Listu św. Jana Apostoła uchodziły za najbardziej znaczące z punktu widzenia teologicznego?

By odpowiedzieć na te i podobne pytania, trzeba w pierwszym rzędzie odnaleźć w bardzo bogatej literaturze łacińskiej okresu patrystycznego te teksty, które wiążą się w sposób bezpośredni z Pierwszym Listem św. Jana Apostoła. W sposób szczególny bierzemy pod uwagę wspomniane dzieła św. Augustyna i św. Bedy Czcigodnego, ale analizą trzeba objąć też te fragmenty innych pisarzy, którzy omawiając różnego rodzaju tematy teologiczne, odwołują się w swoich dziełach do *Prima Ioannis*.

Dwa opracowania znacznie ułatwiają zamierzoną pracę. Mam na uwadze przede wszystkim kilka tomów *Biblia Patristica*, zwłaszcza te, które odnoszą się do wczesnochrześcijańskiej literatury łacińskiej¹³; dzieło to ukazuje – jak wiadomo – zachowując porządek zgodny z księgami Pisma Świętego, te miejsca w dziełach pisarzy patrystycznych, w których zawarte są cytaty biblijne bądź aluzje do wyrażeń biblijnych. W ostatnich latach podjęto ponadto inicjatywę wydania

¹³ *Biblia Patristica. Index des citations et allusions bibliques dans la littérature patristique*, 1. *Des origines à Clément d'Alexandrie et Terullien*, Paris 1975; 2. *Le troisième siècle (Origène excepté)*, Paris 1977; 3. *Origène*, Paris 1980; 4. *Eusèbe de Césarée. Cyrille de Jérusalem. Epiphane de Salamine*, Paris 1987; 5. *Basile de Césarée. Grégoire de Nazianze. Grégoire de Nysse. Amphiloque d'Iconium*, Paris 1991; 6. *Hilaire de Poitiers. Ambroise de Milan. Ambrosiaster*, Paris 1995.

w kilku językach *Biblii komentowanej przez Ojców Kościoła*. Autorzy tego dzieła, nader pożytecznego, mającego obejmować kilkadziesiąt tomów, wydali już pierwsze części w językach angielskim, włoskim i hiszpańskim. Dla nas szczególnie ważny jest tom 11 obejmujący m.in. starochrześcijańskie komentarze do Pierwszego Listu św. Jana Apostoła¹⁴. Autorzy opracowania przytaczają odnośne fragmenty dzieła Janowego, podają jego teologiczne wyjaśnienie, a następnie cytują najbardziej charakterystyczne teksty patrystyczne odnoszące się do wybranego fragmentu biblijnego. Dysponujemy w praktyce antologią, dosyć solidnie przygotowaną, patrystycznych tekstów odwołujących się do *Prima Ioannis*, komentujących dzieło Janowe bądź przytaczających odnośne jego fragmenty w ramach argumentacji biblijnej.

Studium poświęcone teologicznej recepcji Pierwszego Listu św. Jana Apostoła w literaturze łacińskiej okresu patrystycznego zostało podzielone na cztery rozdziały; pierwszy z nich ma charakter wstępu, trzy następne wyznaczone zostały w znacznej mierze przez główne tematy teologiczne omawiane przez samego autora *Prima Ioannis*. Twórcy prestiżowej *Biblii Jerozolimskiej* wyodrębniają w *Prima Ioannis*, poza wstępem (1, 1-4) oraz uzupełnieniami (5, 14-21), trzy bloki tematyczne: „Postępować w światłości” (1, 5-2, 28); „Życ jako dzieci Boga” (2, 29-4, 6); „U źródeł miłości i wiary” (4, 7-5, 13)¹⁵.

Pisząc studium na temat teologicznej recepcji Pierwszego Listu św. Jana Apostoła u pisarzy łacińskich okresu patrystycznego, uwzględniłam te trzy główne tematy teologiczne, którym poświęcam kolejno drugi, trzeci i czwarty rozdział pracy.

W rozdziale pierwszym jest nakreślony kontekst doktrynalno-literacki, w którym podjęto teologiczną analizę *Prima Ioannis* w chrześci-

¹⁴ Zob. G. BRAY (a cura di), *La Bibbia commentata dai Padri. Nuovo Testamento*, 11: Giacomo. 1-2 Pietro. 1-3 Giovanni, Giuda, ed. italiana A. GENOVESE (a cura di), Roma 2005, s. 201-271 (tyt. oryginalny: G. BRAY and T.C. ODEN, *Ancient Christian Commentary on Scripture, New Testament, 11: James. 1-2 Peter. 1-3 John, Jude*, Downers Grove (U.S.A.) 2000).

¹⁵ Zob. *Biblia Jerozolimska*, Poznań 2006, s. 1723-1728.

jaństwie zachodnim okresu patrystycznego. W rozdziale drugim jest zawarta próba odpowiedzi na pytania: Jak starożytni autorzy chrześcijaństwa łacińskiego interpretowali słowa Janowe o Bogu, „który jest światłością, a nie ma w Nim żadnej ciemności” (1 J 1, 5)? Jakie wnioski wyciągali ze związanych z tym tematem słów Janowych „o nowym przykazaniu, które prawdziwie jest w Nim i w nas, ponieważ ciemności ustępują, a jaśniejże już prawdziwa światłość” (1 J 2, 8)? Trzeci rozdział zawiera analizę łacińskich tekstów patrystycznych odnoszących się do omawianego przez św. Jana tematu synostwa Bożego. Ukazuje, w jaki sposób starożytni autorzy chrześcijańscy pojmowali i zgłębiali skomplikowaną naukę o przebóstwieniu człowieka. Czwarty i ostatni rozdział pracy poświęcony jest tym tekstom patrystycznym, które ukazują Boga jako źródło prawdziwej miłości, wiary i życia. Chodzi w nim głównie o wnioski praktyczne, jakie wyprowadzają pisarze wczesnochrześcijańscy z analizy trzeciej części *Prima Ioannis*.

Analiza odnośnych tekstów patrystycznych rozpoczyna się najczęściej od elementów literackich i retorycznych, a następnie dotyczy aspektów teologicznych. Nie można zapominać, że większość łacińskich pisarzy okresu patrystycznego odznaczała się doskonałym przygotowaniem w dziedzinie retoryki. Po omówieniu tekstu od strony literackiej i – niekiedy – retorycznej, przedstawiana jest jego treść teologiczna. Z punktu widzenia metodologii pracy mamy zatem często przejście od analizy słów (*verba*) do treści (*res*), od tkanki tekstu do rozwoju idei. Uwzględnia się przy tym kontekst doktrynalny i duszpasterski, w którym analizowane teksty zostały napisane.

* * *

Serdecznie dziękuję mojemu przyjacielowi o. dr. Polikarpowi J. Nowakowi OFM za cenne wskazówki i sugestie dane mi w trakcie pisania niniejszej pracy.

ROZDZIAŁ 1

„TO WAM OZNAJMIAMY, CO BYŁO OD POCZĄTKU” (1 J 1, 1)

W pierwszym rozdziale niniejszego studium jest przedstawiony kontekst doktrynalno-literacki teologicznej recepcji *Prima Ioannis* w literaturze łacińskiej okresu patrystycznego. Wykorzystując najnowsze publikacje biblijne, zajmujemy się najpierw niektórymi kwestiami dotyczącymi autora, gatunku literackiego i wewnętrznej struktury Pierwszego Listu św. Jana Apostoła. Podejmujemy następnie zagadnienie recepcji tego dzieła w chrześcijańskiej literaturze greckiej dwóch pierwszych wieków. Próbujemy też odpowiedzieć na dosyć złożone pytanie dotyczące wersji tekstu *Prima Ioannis*, greckiego bądź łacińskiego, którym mogli posługiwać się autorzy łacińscy wczesnego chrześcijaństwa. Przybliżamy wreszcie tych autorów chrześcijańskiej literatury łacińskiej okresu patrystycznego, którzy napisali dzieła poświęcone w całości *Prima Ioannis*, zwracając szczególną uwagę na okoliczności ich powstania i rodzaj literacki.

1.1. AUTOR, GATUNEK LITERACKI I STRUKTURA *PRIMA IOANNIS*

Na temat autora *Prima Ioannis* powstało wiele naukowych rozpraw, proponujących różnego rodzaju analizy jak też, często znacznie różniące się między sobą, wnioski. Niektóre ważniejsze opracowania dotyczące tego tematu, powstałe orientacyjnie w ciągu ostatnich 50 lat,

wskazuje G. Ghiberti, próbując jednocześnie dokonać pewnego bilansu złożonej dyskusji. Jak wynika ze wskazanej przez niego bibliografii, temat autorstwa pisma był podejmowany przez wybitnych biblistów, wśród których warto wymienić choćby takich autorów jak Bonnard¹, Cullmann², Schmeller³. Zdaniem Ghiberti, autor pisze *Prima Ioannis* z jakąś wspólnotą (wystarczy wziąć pod uwagę często stosowaną w piśmie pierwszą osobę liczby mnogiej), która czuje się odpowiedzialna za Kościoły działające w tym regionie, do którego pismo jest kierowane. Niektóre dokumenty historyczne utożsamiają autora z apostołem Janem, uważanym za autora czwartej Ewangelii. Zwraca się przy tym uwagę na dostrzegalne wyrażenie w Liście podkreślenie osobistego doświadczenia i bezpośredniego kontaktu z Jezusem, co prowadziłoby do wniosku, że tekst był napisany przez świadka życia i działalności Jezusa Chrystusa⁴.

Przeciwnicy tego poglądu opierają się zwykle na dwóch kluczowych argumentach: niewystarczająca kultura apostoła Jana oraz brak jasnego odwołania się do autorytetu apostołskiego. Dodają niekiedy trzeci, zwracając uwagę na różnice istniejące między czwartą Ewangelią (występującą przeciwko światu i reprezentującym go Żydom) oraz Pierwszym Listem (polemizującym z heretykami znajdującymi się wewnątrz wspólnoty).

Wydaje się, że omawiając zagadnienie autorstwa *Prima Ioannis*, trudno jest wykluczyć w sposób całkowity odniesienie się do apostoła Jana. Odwołując się jednak do niego, trzeba być świadomym wszystkich trudności, z jakimi mamy do czynienia, przypisując jakąś księgę Pisma Świętego konkretnemu autorowi. Warto w tym miejscu

¹ Zob. P. BONNARD, *La première épître de Jean est-elle johannique?*, w: M. DE JONGE, *L'Évangile de Jean. Sources, rédaction, théologie*, Gembloux 1977, s. 301-305.

² Zob. O. CULLMANN, *Der johanneische Kreis*, Tübingen 1975.

³ Zob. T. SCHMELLER, *Schulen im Neuen Testament? Zur Stellung des Urchristentums in der Bildungswelt seiner Zeit*, Freiburg i.B. 2001.

⁴ Zob. G. GHIBERTI, *Introduzione alle Lettere di Giovanni*, w: IDEM (a cura di), *Opera giovannea* (= Logos. Corso di studi biblici 7), Torino 2003, s. 129-131.

przytoczyć komentarz, jakim opatrzone Listy św. Jana Apostoła w *Biblii Jerozolimskiej*: „Przedstawiają one takie pokrewieństwo literackie i doktrynalne z Ewangelią, że trudno nie przypisać ich temu samemu autorowi, Janowi Apostołowi”⁵. Chodzi jednak przede wszystkim o obecność Apostoła w procesie kształtowania się pism i – w sposób szczególnie – o jego wpływ na rozwój prezentowanych idei. Podobnie jak w przypadku Ewangelii, tak też i przy Listach można brać pod uwagę pewną grupę albo „szkołę” Janową. W takim wypadku wydaje się rzeczą uzasadnioną przyjąć, że ostateczna redakcja mogła wyjść spod pióra któregoś z uczniów Janowych.

Podobnie jak sprawa autorstwa, równie skomplikowane wydaje się zagadnienie rodzaju literackiego Pierwszego Listu św. Jana Apostoła. J.-O. Tuñi i X. Alegre w wydanym kilka lat temu studium zwracają uwagę na fakt, że *Prima Ioannis* nie ma żadnego bezpośredniego adresata ani też nie zawiera końcowego pozdrowienia. Z faktu, że w piśmie używany jest dosyć często zaimiek „wy”, nie musi koniecznie wynikać, że mamy tu rzeczywiście do czynienia z listem. Chodzi o dokument o charakterze doktrynalnym, zawierający dosyć ostrą polemikę. Biorąc pod uwagę ton Listu, próbowano w historii określić pismo jako traktat albo homilię, ale nowsze opracowania odrzucają tego typu rozwiązania. Raczej chodzi o pewien „przewodnik” do lektury i interpretacji Ewangelii według św. Jana⁶. To jednak nie oznacza, że *Prima Ioannis* ma być pojmowana jako tekst, który towarzyszy wspomnianej Ewangelii; może jest to dokument uzupełniający, napisany w momencie, w którym ta Ewangelia była interpretowana przez niektóre grupy w sensie gnostyckim i monofizyckim.

Autor Pierwszego Listu św. Jana Apostoła mówi w imieniu określonej tradycji; co więcej, prolog sugeruje nam, że piszący słowa prze-

⁵ *Biblia Jerozolimska*, dz. cyt., s. 1473.

⁶ Pisząc o rodzaju literackim *Prima Ioannis*, odwołujemy się w sposób szczególny właśnie do studium: J.-O. TUÑI – X. ALEGRE, *Scritti giovannei e lettere cattoliche* (= *Introduzione allo studio della Bibbia* 8) (wyd. oryginalne: *Escritos joánicos y cartas cathólicas*, Estella 1995), Brescia 1997, s. 161-163.

kazuje tradycję – fundament wspólnoty. Odwołanie się do twórcy wspólnoty – ucznia Chrystusa, utożsamianego i identyfikowanego w czwartej Ewangelii z „umiłowanym uczniem” – jako do tego, który widział, słyszał, dotykał własnymi rękami, może być pewną formą ukrycia anonimowego charakteru pisma. *Prima Ioannis* w rzeczywistości jest pismem, które akcentuje to, co było doświadczone, widziane i przeżyte przez „nas”; owo „my” pojawia się wielokrotnie w krótkim tekście. Również wyraźne podkreślanie potrzeby zachowania tradycji zdaje się potwierdzać charakter pisma jako przewodnika do lektury i właściwej interpretacji Ewangelii według św. Jana Apostoła.

J.-O. Tuñí i X. Alegre dodają, że *Prima Ioannis* stanowi bardzo cenne uzupełnienie Ewangelii Janowej; odznacza się bowiem pewną strukturą (dosyć trudną do przeanalizowania), a jednocześnie jest zależna, gdy chodzi o główne wątki doktrynalne, od tekstu ewangelicznego. Właśnie dzięki Pierwszemu Listowi św. Jana Apostoła można interpretować również Ewangelię w sposób, w jaki dzisiaj to dzieło jest analizowane. Rodzaj literacki i struktura *Prima Ioannis* są ciągle przedmiotem studiów i naukowych rozpraw, jak to ukazują dwa inne opracowania opublikowane w ostatnich latach. Wspomniany już G. Ghiberti w cytowanym wcześniej studium zabiera głos także na temat rodzaju literackiego Pierwszego Listu św. Jana Apostoła. Autor opracowania przyznaje, że rodzaj epistolarny jest obecny jedynie w Drugim i Trzecim Liście Janowym, co do Pierwszego natomiast dyskusja jest ciągle w toku. Zdaniem autora Pierwszy List ma formę pewnego dialogu prowadzonego między „my” i „wy”, czyli między autorami i adresatami bądź czytelnikami. Nauczanie, z jednej strony dosyć okazjonalne i biorące pod uwagę specyficzne problemy określonego środowiska, ma jednak pewne cechy strukturalne. Wśród zaproponowanych hipotez dotyczących rodzaju literackiego należy – zdaniem Ghiberti – brać pod uwagę pewien rodzaj homilii bądź wywodu o charakterze parenetycznym. *Prima Ioannis* nie jest jednak jedynie zapisem jakiegoś wystąpienia, ale ma wyraźne cechy rodzaju literackiego pisanego. Ghiberti stwierdza, kończąc swój wywód,

że jest rzeczą prawie niemożliwą określić dokładnie rodzaj literacki, ale można go w jakiś sposób opisać: *Prima Ioannis* jest dziełem literackim napisanym, zbliżającym się do otwartego listu okólnego. Wychodząc od problematyki ogólnej, przedstawia ekonomię komunii z Bogiem, kierując swe orędzie do czytelników bez ograniczeń czasu i przestrzeni⁷.

Temat wewnętrznej struktury Pierwszego Listu św. Jana Apostoła, omawiany przez wielu autorów zarówno w przeszłości, jak i w ostatnich latach, nie doczekał się jeszcze ostatecznych i powszechnie przyjmowanych rozwiązań. Wśród najnowszych studiów dwa wydają się mieć szczególne znaczenie, również dlatego, że próbują dokonać pewnej syntezy współczesnych opracowań w odniesieniu do interesującego nas zagadnienia. Chodzi o książki, których autorami są G. Giuriso⁸ i R.E. Brown⁹. Pierwszy z nich stwierdza, że *Prima Ioannis* jest jednym z najbardziej doniosłych pod względem teologicznym pism Nowego Testamentu – wystarczy wspomnieć temat Boga Światła i Miłości, wyznań wiary chrześcijańskiej i wymogów dla naszej wspólnoty z Bogiem – ale jednocześnie jest on jednym z trudniejszych tekstów, gdy chodzi o problematykę, którą przedstawia. Autor podejmuje następnie kluczowe – i dotychczas ciągle otwarte – zagadnienie, jakim jest struktura tekstu *Prima Ioannis*. Przedstawia przede wszystkim szeroką panoramę historyczną i różne próby analizy dzieła, dalej zaś

⁷ G. GIBERTI, *Introduzione alle Lettere di Giovanni*, dz. cyt., s. 106: „Forse è impossibile individuarne il genere letterario specifico, ma è possibile farne una descrizione. 1 Gv è una composizione scritta, non lontana dall'epistola pubblica circolare. Essa privilegia la problematica generale sulle questioni individuali e, partendo da quella problematica, imposta una trattazione organica circa l'economia della comunione con Dio, destinandola a un pubblico non limitato nel tempo”.

⁸ G. GIURISATO, *Struttura e teologia della Prima Lettera di Giovanni. Analisi letteraria e retorica, contenuto teologico* (= *Analecta Biblica* 138), Roma 1998, s. 7: „Tra i problemi non risolti della 1 Gv c'è quello della struttura, che contribuisce a fare della Lettera uno dei testi più difficili del NT. Ciò che importa però non è la difficoltà del problema, ma la possibilità di una soluzione”.

⁹ ZOB. R.E. BROWN, *Le Lettere di Giovanni* (= *Collana: Commenti e studi biblici*) (tytuł oryginalny: *The Epistles of John*), Assisi 2000², s. 178-197.

umieszcza swoją propozycję z dokładną analizą literacką, retoryczną i teologiczną.

Wychodzi z założenia, że struktura Listu ma służyć nie samej sobie, ale temu, aby zrozumieć z większą dokładnością jego przesłanie; innymi słowy, analiza struktury ma pomóc analizie teologicznej. Przeprowadzając zatem analizę literacką, retoryczną i przedstawiając wynikającą z niej wnioski teologiczne, Giurisato dzieli *Prima Ioannis* na dziewięć perykop. Dla przykładu podajemy, że pierwszą perykopę – według cytowanego studium – stanowi tekst prologu (1 J 1, 1-4), w którym autor wyróżnia cztery paragrafy. Analizuje je dokładnie, wskazując zdania nadrzędne i podrzędne, główne pojęcia i ich konkretne znaczenie, rodzaj stosowanego stylu, wewnętrzny związek między użytymi wyrażeniami. Przechodzi następnie do analizy retorycznej, zwracając uwagę na fakt, że prolog ma przede wszystkim zainteresować słuchacza bądź czytelnika, pozyskać jego dobrą wolę, podać główny wątek pisma. Mówiąc następnie o przesłaniu teologicznym prologu, autor zwraca uwagę na te zagadnienia, które bezpośrednio wypływają z analizy literackiej i retorycznej. Wyróżnia zatem i opisuje temat Słowa życia, Syna i jego apostołów, świadków i adresatów. Podobnie czyni z ośmioma pozostałymi perykopami składającymi się na *Prima Ioannis*¹⁰.

Praca Giurisato wydaje się jednym z najbardziej solidnych studiów ostatnich lat dotyczących *Prima Ioannis*; autor wykazuje dużą znajomość zagadnień literackich, retorycznych i teologicznych. Nawet jeśli zaproponowany podział pisma na dziewięć perykop, odznaczający się dużą oryginalnością, nie musi przekonywać każdego czytelnika, to sposób przeprowadzanej analizy może być uważany za wzorcowy.

R.E. Brown, jeden z najwiękzych współczesnych znawców literatury Janowej, poświęca sporo uwagi zagadnieniu wewnętrznej budowy *Prima Ioannis*¹¹. Zwraca uwagę przede wszystkim na fakt, że już w odległej historii autorzy zajmujący się tą księgą Pisma Świętego (Augu-

¹⁰ Zob. G. GIURISATO, *Struttura e teologia*, dz. cyt., s. 299-315.

¹¹ Zob. R.E. BROWN, *Le Lettere di Giovanni*, dz. cyt., s. 178-197.

styn, Kalwin) napotykali na znaczne trudności w wyodrębnianiu poszczególnych części *Prima Ioannis*; co więcej, dochodzili niekiedy do wniosku, że żadna wewnętrzna systematyzacja nie jest w stanie wyrazić bogactwa przekazywanej treści, jak też wzajemnych związków istniejących pomiędzy różnymi stwierdzeniami pisma. Zdaniem autora trudności dotyczące struktury *Prima Ioannis* wynikają – przynajmniej w pewnej mierze – z faktu, że nadal sprawą otwartą jest zagadnienie jej rodzaju literackiego¹².

Różni badacze nowszych czasów, nawiązując niekiedy do stwierdzenia św. Augustyna, wedle którego głównym i niepodważalnym tematem *Prima Ioannis* jest miłość, dodają, że wewnętrzna logika pisma jest tak zaciemniona, iż można dowolnie przestawić poszczególne jego stwierdzenia i pismo może być czytane bez większych trudności. Rozwijając tego typu teorię, inni komentatorzy wysunęli hipotezę, wedle której *Prima Ioannis* powinna być traktowana jako wolny zestaw idei i wybranych zagadnień analizowanych w sposób cykliczny; w przypadku tego pisma zatem byłoby rzeczą bezużyteczną szukanie jakiegoś modelu czy wewnętrznej struktury.

Jednak zdecydowana większość biblistów – biorąc również pod uwagę fakt, że poradzono sobie zupełnie nieźle z podobnym problemem w odniesieniu do Ewangelii św. Jana i Apokalipsy – nie tylko wykazuje potrzebę wyróżnienia konkretnych części w *Prima Ioannis*, ale też śmiało wysuwa pewne propozycje. Wzmiankowany już R.E. Brown podsumowuje dotychczasowe próby podziału *Prima Ioannis*, posługując się pewnym schematem¹³, z którego wynika, że w historii

¹² *Tamże*, s. 178: „Non c'è reale prova che 1 Gv sia una lettera. Questo fatto crea dei problemi, non solo riguardo al genere letterario di 1 Gv (che ho diagnosticato in termini di commento modellato sul vangelo di Gv), ma anche riguardo alla struttura o modello secondo cui venne sistemata dall'autore”.

¹³ Zob. *tamże*, s. 1030-1031. Analizując schemat proponowanych w historii podziałów *Prima Ioannis*, łatwo się dostrzega nie tylko rozbieżność co do ilości wyodrębnionych w Liście części, ale też różnice w podziale wierszy wśród tych autorów, którzy opowiadają się za tą samą liczbą elementów strukturalnych. Klasyfikacja podziałów staje się skomplikowana również z uwagi na brak w niektórych opracowa-

dzielono dzieło na dwie, trzy, bądź nawet na siedem części. Z tabeli jasno wynika, że zdecydowana większość egzegetów opowiedziała się jednak za wyróżnieniem w *Prima Ioannis* trzech części, nawet jeśli w tej samej grupie dostrzega się pewne (raczej niewielkie) różnice, gdy chodzi o przyporządkowanie niektórych wierszy do ustalonych trzech bloków tematycznych.

Sam Brown, biorąc pod uwagę przede wszystkim istniejący paralelizm między *Prima Ioannis* i czwartą Ewangelią, opowiada się za wyodrębnieniem w Liście dwóch głównych części oraz prologu i zakończenia: 1, 1-4 (prolog); 1, 5-3, 10 (pierwsza część); 3, 11-5, 12 (druga część); zakończenie (5, 13-21)¹⁴.

Z przytoczonych wypowiedzi jasno wynika, że sprawa wewnętrznego podziału *Prima Ioannis* jest – przynajmniej w jakiejś mierze – ciągle otwarta. Podobnie jest z innym tematem związanym z tą księgą Pisma Świętego, mianowicie z jej recepcją w chrześcijańskiej literaturze dwóch pierwszych wieków, czemu poświęcimy obecnie naszą uwagę.

1.2. RECEPCJA *PRIMA IOANNIS* W CHRZEŚCIJAŃSKIEJ LITERATURZE GRECKIEJ DWÓCH PIERWSZYCH WIEKÓW

Starochrześcijańska literatura łacińska (oprócz krótkiego dzieła Minucjusza Feliksa pt. *Oktawiusz*) znajduje swój wspaniały początek w Tertulianie († po 220 r.)¹⁵, twórcy łacińskiego języka teologicznego, który

niach rozróżnienia między podziałem głównym a wyodrębnianiem niewielkich fragmentów Listu dotyczących jednego tematu.

¹⁴ Zob. *tamże*, s. 189-196.

¹⁵ Zainteresowanych bibliografią dotyczącą życia i działalności Tertuliana, zresztą bardzo obszerną, odsyłam do opracowań: G. AZZALI BERNARDELLI, *Tertulliano*, w: G. BOSIO – E. DAL COVOLO – M. MARITANO, *Introduzione ai Padri della Chiesa. Secoli II e III* (= SCP 2), Torino 1998³, s. 80-176 (bibliografia: s. 174-176); W. TUREK, *La speranza in Tertulliano* (= BScRel 126), Roma 1997 (bibliografia: s. 121-128); F. CHAPOT – L. CICCOLINI – S. DELÉANI – F. DOLBEAU – J.-C. FREDOUILLE – M.-Y. PER-

chętnie odwoływał się w swojej refleksji teologicznej do pism Janowych, w tym do *Prima Ioannis*. Pisma Tertuliana ukazują wyraźnie, że na przełomie drugiego i trzeciego wieku zdecydowanie wzrastała popularność pism Janowych, a wśród nich Pierwszego Listu. W przypadku Tertuliana nie należy pytać, czy rzeczywiście znał on Ewangelię według św. Jana, jego Listy i Apokalipsę (jest to oczywiste), ale raczej przy opracowywaniu jakich teologicznych tematów je wykorzystywał.

Warto jednak już w tym miejscu zwrócić uwagę na ewentualne ślady pism św. Jana apostoła w literaturze chrześcijańskiej powstałej przed Tertulianem. Pierwszy List św. Jana Apostoła był znany dosyć wcześniej w głównych ośrodkach chrześcijaństwa pierwszych wieków, z wyjątkiem świata syryjskiego. Tego typu opinia opiera się na tekstach trzech ważnych autorów drugiego wieku: św. Polikarpa, św. Justyna i św. Ireneusza.

Biskup Smyrny odwołuje się w sposób dosyć wyraźny do Pierwszego Listu św. Jana Apostoła (którego był uczniem) w polemice skierowanej przeciwko doketom: „Každy bowiem, kto nie uznaje, że Jezus Chrystus przyszedł w ciele, jest Antychrystem, kto nie uznaje świadectwa krzyża, ten jest z diabła, a kto według swoich własnych pragnień zniekształca powiedzenia Pana, mówiąc, że nie ma ani zmartwychwstania, ani sądu, taki człowiek jest pierworodnym Szatana”¹⁶.

RIN – P. PETITMENGIN (curantibus), *Chronica Tertulliana et Cyprianea* 2006, „Revue des Études Augustiniennes et Patristiques” 53 (2007), s. 325-367. Zob. ponadto: R. BRAUN, *Approches de Tertullien. Vingt-six études sur l'auteur et sur l'oeuvre de Tertullien (1955-1990)* (= Collection des Études Augustiniennes. Série Antiquité 134), Paris 1992; W. TUREK, *Tertulian*, OŻ 15, Kraków 1999; R. UGLIONE, *Tertulliano. Teologo e scrittore* (= Letteratura cristiana antica. Studi), Brescia 2002; G. VISONÀ, *La prima teologia cristiana: dal Nuovo Testamento ai Padri Apostolici*, w: E. DAL COVOLO (a cura di), *Storia della teologia*, 1. *Dalle origini a Bernardo di Chiaravalle*, Roma – Bologna 1995, s. 23-41.

¹⁶ POLIKARP ZE SMYRNY, *List do Kościoła w Filipi 7, 1*, *Die Apostolischen Väter. Griechisch-deutsche Parallelausgabe auf der Grundlage der Ausgaben von F. X. Funk – K. Bihlmeyer und M. Whittaker mit Übersetzungen von M. Dibelius und D.-A. Koch neu übersetzt und herausgegeben von A. Lindemann und H. Paulsen*, Tübingen 1992, s. 251, A. ŚWIDERKÓWNA, BOK 10, s. 159. Przedstawiciele doketyzmu, zaprzeczając realno-

Św. Polikarp cytuje prawie dosłownie tekst 1 J 4, 2-3: „Po tym poznajecie Ducha Bożego: każdy duch, który uznaje, że Jezus Chrystus przyszedł w ciele, jest z Boga. Każdy zaś duch, który nie uznaje Jezusa, nie jest z Boga; i to jest duch Antychrysta, który – jak słyszeliście – nadchodzi i już teraz przebywa na świecie”. Jednocześnie w cytowanym wyżej tekście biskupa Smyrny dostrzega się echo słów św. Jana z jego Drugiego Listu: „Wielu bowiem pojawiło się na świecie zwodzicieli, którzy nie uznają, że Jezus Chrystus przyszedł w ciele ludzkim. Taki jest zwodzicielem i Antychrystem” (2 J 7).

Użyte przez św. Polikarpa wyrażenie „świadcstwo krzyża” (*to martyrion tou staurou*) przypomina teksty, w których apostoł Jan podkreśla realizm śmierci Jezusa i jej sakramentalne owoce (zob. 1 J 19, 30 i 1 J 5, 5-8). Natomiast zastosowany przez św. Polikarpa tytuł „pierwotny Szatana” (*outos protokos esti tou satana*) odnosi się do opozycji – ukazanej przez św. Jana apostoła – między tymi, którzy narodzili się z diabła, i tymi, którzy narodzili się z Boga (zob. 1 J 3, 8; 1 J, 13).

Szczególnie ważne wydaje się odniesienie do Pierwszego Listu św. Jana Apostoła dostrzeżone w tekście św. Justyna. Jeden z fragmentów *Dialogu z Żydem Tryfonem* w następujący sposób streszcza nauczanie Janowe: „Podobnie również my, jak Jakub, Izrael, Juda, Józef i Dawid, przez Chrystusa, który nas zrodził dla Boga, nazywamy się i jesteśmy prawdziwymi dziećmi Bożymi, którzy strzegą przykazań Chrystusa”¹⁷. Autorzy opracowań dostrzegają w tym fragmencie echo słów Janowych: „Zostaliśmy nazwani dziećmi Bożymi: i rzeczywiście nimi jesteśmy” (1 J 3, 1), a następnie zwracają uwagę na ukazany w tekście św. Justyna związek między adopcją boską i zachowywaniem przyka-

ści ciała Chrystusa i w konsekwencji jego męce i zmartwychwstaniu, mówili o bezużyteczności świadectwa krzyża. Według św. Polikarpa, który odwołuje się właśnie do tekstu 1 J 5, 5-8, krzyż, wraz z krwią i wodą, jakie wypłynęły z boku Chrystusowego, świadczy o jego prawdziwym i rzeczywistym człowieczeństwie.

¹⁷ JUSTYN, *Dialog z Żydem Tryfonem* 123, 9, E.J. GOODSPEED, *Die ältesten Apologeten*, Göttingen 1984 (1914), s. 244. Wszystkie znane wydania pisma Justyna wskazują na związek przytoczonego fragmentu z tekstem 1 J 3, 1; zob G. VISONÀ, *S. Giustino. Dialogo con Trifone* (= *Lecture cristiane del primo millennio* 5), Milano 1988, s. 351.

zań, podkreślany w sposób szczególny właśnie przez św. Jana w jego Pierwszym Liście.

Trzeba jednak dodać, że w odniesieniu do dwóch cytowanych autorów, tzn. św. Polikarpa i św. Justyna, i odwoływania się przez nich do Pierwszego Listu św. Jana Apostoła, wśród znawców nie wszyscy są tego samego zdania¹⁸. Niektórzy uważają, że brak użycia pism Janowych i pewne ich przemilczanie przed r. 170 w literaturze chrześcijańskiej świadczą o tym, że owe dzieła nie były jeszcze powszechnie znane, jak też o pewnej rezerwie co do ich kanoniczności¹⁹.

Przewyciężenie podejrzeń w odniesieniu do pism Janowych i ich pełne uznanie należy zawdzięczać św. Ireneuszowi. Biskup Lyonu uzasadnił ich apostołski charakter i oparł się przede wszystkim na nich w polemice przeciwko gnostykom.

Kanon Nowego Testamentu, jaki odnajdujemy w dziełach św. Ireneusza, ucznia św. Polikarpa, obejmuje m.in. czwartą Ewangelię, Listy św. Jana Apostoła i jego Apokalipsę. Biskup Lyonu w swoich tekstach antygnostyckich potwierdza praktycznie Janowe autorstwo Pierwszego Listu, cytując go razem z tekstami zaczerpniętymi z Ewangelii św. Jana i z jego Drugiego Listu; chodzi w sposób szczególny o znany fragment dzieła zatytułowanego *Przeciw herezjom* 3, 16, 5, w którym odnajdujemy prawie dosłowny cytat z Pierwszego Listu św. Jana Apostoła. Biskup Lyonu pisze: „Poznajcie więc, że każde kłamstwo jest obce i nie jest z prawdy. Któż jest kłamcą, jeśli nie ten, kto zaprzecza, że Jezus jest Chrystusem? Ten jest Antychrystem”²⁰. Nawet bez szczególnej

¹⁸ Zob. G. VISONÀ, S. *Giustino. Dialogo con Trifone*, dz. cyt., s. 69: „Quanto a Giovanni, non c'è nel dialogo nessuna citazione diretta (!) e solo alcune reminiscenze. (...) Per il resto del NT, troviamo numerosi riferimenti indiretti a Paolo (non però alle pastorali) e minimi cenni a 1 Gv e 1 Pt”.

¹⁹ Zob. T.E. POLLARD, *Giovanni Evangelista. IV Vangelo. Uso e interpretazione nella Chiesa Antica*, NDPAC 2, kol. 2182-2187. Autor zajmuje się w sposób szczególny czwartą Ewangelią, poświęca jednak sporo uwagi również Listom św. Jana Apostoła.

²⁰ IRENEUSZ, *Przeciw herezjom* 3, 16, 5, SC 211, Paris 1974, s. 310: *Cognoscite ergo quoniam omne mendacium extraneum est et non est de veritate. Quis est mendax nisi qui negat quoniam Iesus non est Christus? Hic est Antichristus*. Zob. J. QUASTEN, *Patro-*

analizy dostrzec można w tym stwierdzeniu słowa św. Jana apostoła: „Żadna fałszywa nauka z prawdy nie pochodzi. Któż zaś jest kłamcą, jeśli nie ten, kto zaprzecza, że Jezus jest Mesjaszem? Ten właśnie jest Antychrystem” (1 J 2, 21-22).

Przytoczone wyżej teksty ukazują, że z jednej strony literatura Janowa, a wśród niej Pierwszy List św. Jana Apostoła, cieszyła się znaczącym zainteresowaniem ze strony pisarzy greckich dwóch pierwszych wieków, z drugiej zaś strony, istniała w odniesieniu do niej pewna rezerwa wynikająca z wątpliwości co do jej kanoniczności.

1.3. WERSJA *PRIMA IOANNIS* CZYTANA W PIERWSZYCH WIEKACH CHRZEŚCIJAŃSTWA

Sprawą, która pozostaje ciągle – przynajmniej w jakiejś mierze – dyskusyjna, jest zagadnienie dotyczące wersji Pierwszego Listu św. Jana Apostoła i – ogólnie – tekstów biblijnych, którymi dysponowali i którymi się posługiwali pierwsi pisarze łacińscy okresu patrystycznego. Chrześcijaństwo rozprzestrzeniło się początkowo przede wszystkim w żydowskich społecznościach hellenistycznych, a więc w kręgu języka i kultury greckiej. Język łaciński zaczął wchodzić do wspólnot kościelnych na przełomie II i III w. w tych regionach, w których nie znano języka greckiego albo znano go w stopniu bardzo ograniczonym. Użycie łaciny znacznie się rozszerzyło w III w., w miarę jak malała znajomość greki na Zachodzie; chrześcijanie znający jedynie łacinę odczuwali potrzebę posiadania Pisma Świętego i tekstów liturgicznych we własnym języku.

W odniesieniu do pierwszych tłumaczeń łacińskich Pisma Świętego jak też niektórych tekstów liturgicznych wiele kwestii pozostaje nierozstrzygniętych. Jeszcze kilkadziesiąt lat temu mówiono przede

logia, 1, Torino 1980⁴, s. 273-274; autor omawia niektóre kwestie związane z tekstami Pisma Świętego cytowanymi przez św. Ireneusza.

wszystkim o istnieniu dwóch głównych pierwszych tłumaczeń łacińskich, tzn. *Vetus Afrā* i *Vetus Itala*²¹. Pierwsze z nich, zwane właśnie afrykańskim, jest datowane na drugą połowę II w., choć później, aż do V w., było ciągle modyfikowane i ulepszane w oparciu o grecki tekst aleksandryjski. Dzisiaj powszechnie używany termin *Vetus Latina* odnosi się do wielu dzieł, głównie biblijnych, przetłumaczonych na język łaciński, których jednak poszczególne wersje znacznie różnią się między sobą. *Vetus Latina* nie jest czymś jednorodnym czy jednolitym, prawdopodobnie ma też wielu autorów, którzy działali niezależnie w różnych miejscach. Dopiero później, tzn. w III w., w miarę jak konsolidowała się hierarchia kościelna, powstawały, na bazie poprzednich wersji, tłumaczenia bardziej profesjonalne, których uwienczeniem było powszechnie znane tłumaczenie św. Hieronima, zwane Wulgatą²².

Istnieje też inna hipoteza dotycząca pierwszych wersji łacińskich Pisma Świętego, które miałyby powstać w środowiskach wspólnot żydowskich w niektórych wielkich ośrodkach kulturowych Zachodu. Żydzi w diasporze mieli zwyczaj komentowania Tory w językach lokalnych, a zatem również po łacinie, tam gdzie ona była powszechnie używana. Niestety, z powodu zniszczenia wielu dokumentów religijnych podczas prześladowania Dioklecjana nie dysponujemy wystarczającym materiałem do głębszego udokumentowania tego typu hipotezy. Jej propagatorzy biorą pod uwagę jedynie niektóre teksty zachowane w tzw. dziełach pseudocyprianowych oraz stwierdzenia, jakie znajdują w pismach Tertuliana.

²¹ Zob. A. HAMMAN – J. LEAL, *Traduzioni latine di testi greci*, NDPAC 3, kol. 5449.

²² Zob. J. FONTAINE, *Chrześcijańska literatura łacińska. Rys historyczny* (= Teologia dla wszystkich 8) (wyd. francuskie, Paris 1970), Tarnów 1997, s. 22-23. Autor zaznacza: „Im bardziej staramy się dotrzeć do początków tłumaczeń, czy to przez rękopisy, czy przez cytaty u autorów wcześniejszych od Hieronima, tym wyraźniej widać, że to, co nazywamy *Vetus Latina*, nie było ani czymś jednolitym, ani nawet jednorodnym” (*tamże*, s. 23).